

Streszczenie w języku polskim:

Niniejsza dysertacja poświęcona jest rozpoznaniu i analizie spuścizny pisarskiej Jana Chądzyńskiego (ok. 1602–1660), jezuita i autora traktatów o charakterze politycznym i społecznym, satyr antyprotestanckich oraz utworów panegirycznych. Głównymi celami pracy są rekonstrukcja jego biografii, ustalenie zakresu jego dorobku piśmienniczego, a także osadzenie jego poglądów w kontekście jezuickiej refleksji politycznej i społecznej we wczesnonowoczesnej Rzeczypospolitej oraz Europie.

Rozdział pierwszy został podzielony na dwie zasadnicze części. W pierwszej dokonano analizy porównawczej zachowanych źródeł dotyczących życia Chądzyńskiego, obejmujących przede wszystkim jezuickie katalogi roczne i trzyletnie, dokumenty poszczególnych kolegów zakonnych, raport z trzeciej probacji, nekrolog oraz fragmenty korespondencji, a także biogramy autorstwa osiemnastowiecznych jezuickich dziejopisów. Zestawienie ze sobą tych materiałów pozwoliło na doprecyzowanie podstawowych danych biograficznych dotyczących jezuita, w tym daty i miejsca narodzin, przebiegu edukacji, daty ślubów i promocji na magistra filozofii oraz nauk wyzwolonych i okresu sprawowania kolejnych funkcji w Towarzystwie Jezusowym. Na podstawie tych ustaleń zweryfikowano również wcześniejsze hipotezy badawcze, w szczególności przypuszczenia o istnieniu w siedemnastowiecznej Litwie dwóch poetów i księży Janów Chądzyńskich oraz o rzekomo tolerancyjnej postawie autora wobec protestantów. W tym kontekście wykazano, że Chądzyński był zaangażowanym polemistą antyprotestanckim, czego dowodzą zarówno pisma jego autorstwa, jak i wzmianki w dokumentacji zakonnej.

Druga część rozdziału pierwszego przedstawia wyniki badań nad tekstami tradycyjnie przypisywanymi Chądzyńskiemu oraz nowe propozycje atrybucyjne. Przeprowadzona krytyka wewnętrzna, wspomagana dokumentacją zewnętrzną, pozwoliła na wyodrębnienie korpusu jego dzieł – z podziałem na te o autorstwie pewnym i nie w pełni udokumentowanym – obejmującego m.in. *Compendium de iure et iustitia*, *Dyskurs kapłana jednego polskiego*, *Assertiones universae philosophiae*, *Relację a oraz suplikę zboru wileńskiego saskiego do Herna Martyna Lutra*, *Kalwińską z Chrystusem wojnę* i *Kolędę paniom saskim*. Wykazano również, że część dotychczasowych hipotez atrybucyjnych dotyczących spuścizny Chądzyńskiego uznać należy za błędną bądź niedostatecznie podpartą materiałem źródłowym.

W konsekwencji z rekonstruowanego korpusu dzieł jezuitów wyłączonych zostało osiem utworów.

Rozdział drugi dysertacji koncentruje się na analizie myśli politycznej Chądzyńskiego w kontekście rozpowszechnionej w literaturze przedmiotu tezy o reorientacji politycznej jezuitów w następstwie rokoszu Zebrzydowskiego. Wskazano, że Chądzyński w połowie wieku siedemnastego kontynuował tradycję pierwszego pokolenia jezuitów w Rzeczypospolitej, opowiadających się za wzmocnieniem władzy królewskiej i przejawiających nieufność wobec rozbudowanych przywilejów szlacheckich. W jego pismach dostrzeżono konsekwentną obronę klasycznie rozumianej idei *monarchia mixta*, a także krytykę decentralizacji ustroju Rzeczypospolitej i politycznej dominacji magnaterii. Pokazano ponadto, że argumentacja autora wykazuje znaczące zbieżności z koncepcjami politycznymi jezuitów w Europie (m.in. Roberta Bellarmina, Roberta Parsonsa czy Juana de Mariany), jak i przede wszystkim z poglądami Piotra Skargi, wyrażonymi w pierwszym wydaniu *Kazań sejmowych*.

W rozdziale trzecim analizie poddano przekonania społeczne Chądzyńskiego, koncentrując się na jego stanowisku wobec nieuprzywilejowanych warstw w Rzeczypospolitej. Asumptem dla podjęcia tych rozważań była utrwalona w literaturze przedmiotu interpretacja jego krytyki ucisku chłopów jako będącej przejawem postępowości i „osobistej wrażliwości” autora. Badanie jego pism wykazało, że choć istotnie sprzeciwiał się on nadmiernemu uciskowi chłopów, to jednocześnie jego stanowisko wobec niewolników było skrajnie konserwatywne, odbiegające od standardów jezuickich teologów neoscholastycznych. Wobec tych ustaleń wysunięto przypuszczenie, że choć nie można wykluczyć w tym wypadku pobudek etycznych podstawowym źródłem postawy Chądzyńskiego wobec chłopów była jego polityczna wizja Rzeczypospolitej i projekt jej reformy. W tym kontekście zwrócono również uwagę na sposób, w jaki Chądzyński rozumie kluczowe koncepcje z zakresu myśli społecznej, takie jak *ius*, *dominium*, *contractus*, *iustitia commutativa*, *iniustitia* i *restitutio*.

Czwarty rozdział poświęcony jest omówieniu satyr antyprotestanckich Chądzyńskiego w kontekście nauczania teologii kontrowersyjnej w Akademii Wileńskiej, a także dziejów przemocy religijnej oraz polemik wyznaniowych w Wilnie. Takie ujęcie pozwoliło na ukazanie twórczości antyprotestanckiej Chądzyńskiego oraz osób z jego środowiska jako przejaw schyłkowej fazy wielopokoleniowego sporu między katolikami a protestantami. W analizowanych tekstach katolickich satyryków dostrzeżono ważne narzędzie „demokratyzacji”

dyskursu teologicznego, a zarazem utrwalania negatywnych stereotypów i podsycania niechęci katolickiej większości wobec mniejszości wyznaniowych w siedemnastowiecznym Wilnie. Badania nad kształtem retorycznym tej twórczości ujawniły, że Chądzyński szczególnie często posługiwał się ironią i groteską jako środkami dyskredytacji teologicznych przeciwników, starając się skompromitować zarówno ich założenia doktrynalne, jak i status społeczny.

Analiza myśli polityczno-społecznej i polemicznej Chądzyńskiego prowadzi do trzech wniosków ogólniejszej natury. Po pierwsze, ocenę oddziaływania idei autora należy rozpatrywać dwutorowo. Inaczej bowiem niż w przypadku jego zapatrywań ustrojowych – które nie znalazły oddźwięku i reprezentowały niejako skazane na przegraną próby reformy państwa w kierunku przeciwdziałania tendencjom decentralizującym – jego przekonania religijne nie tylko wpisały się w dominujący w siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej trend rekatolizacyjny, ale nawet w pewnym stopniu do niego się przyczyniły. Po drugie, badania nad dorobkiem jezuitów wskazują na konieczność dalszej, krytycznej rewizji dotychczasowej wiedzy o działalności jezuitów w Rzeczypospolitej i weryfikacji utrwalonych w literaturze przedmiotu hipotez w tym zakresie. Po trzecie, studium zapatrywań Chądzyńskiego i zestawienie ich z poglądami innych szesnasto- i siedemnastowiecznych jezuitów prowadzi do wniosku, że pisarze Towarzystwa w prowincji polskiej i litewskiej nie tylko posługiwali się zasadniczo tym samym aparatem ideowo-pojęciowym i odwoływali się do tych samych autorytetów, co ich odpowiednicy w Hiszpanii, Italii, Niderlandach, Rzeszy czy Anglii, ale także, że dochodzili do bardzo zbliżonych poglądów w tym samym czasie. W tym kontekście wskazano na potrzebę przeprowadzenia kompleksowych badań porównawczych, które precyzyjne usytuowałyby intelektualny dorobek jezuitów w Rzeczypospolitej w szerszym dyskursie europejskim.

01.04.2025, Michał Nowakowski

